

Demény Péter

AZ ŪRLAKÓ LANDOLÁSA

Jegyzetek a kortárs román költészetéről

Bajor Andor, az erdélyi magyar humorista azt írja valahol, hogy az ūrbe egy széket kellene kilőni, mert az ūrlények ennek alapján rögtön kitalálnák, mennyire hatalomvágyó, karrierista teremtmény az ember. A kísérletet azonban fordítva is el lehet végezni: ha kilövünk valamit, akkor mit lát az ūrlakó?

Nos, ha a román irodalmat kilőnénk, akkor szerintem három dolgot tapasztalna:

1. A humor nem *képesség*, amelyet előveszünk, aztán ismét elte-
szünk, hanem *látásmód*, amelytől nem szabadulhatunk, nem is aka-
runk szabadulni, mert már annyira belénk égett;

2. Az avantgárd nem egy majdnem elfelejtett irányzat, melyből
egyetlen névre emlékszünk igazán, hanem a kortárs költészet anya-
nyelve;

3. A költői beszéd egészen másként strukturálódik, mondhatni ke-
vésbé artistikus, vagy máshol vannak az artistikum hangsúlyai.

Én legalábbis ilyen szempontok szerint válogattam azt a kötetet,
melyre Orcsik Roland kért fel, és amely ősszel jelenik meg. Nyilván
lehetne egy komorabbat és klasszikusabbat is. Ūgy érzem azonban,
mégiscsak inkább igazam van, mint nincsen. A román irodalom „nagy
klasszikusok korszakának” szereplői: Mihai Eminescu, Ion Creangă,
Ion Luca Caragiale, Ioan Slavici. Az elsőt talán nem kell bemutatni
a magyar olvasónak, ha egyetlen versét sem ismeri, a nevét akkor is hal-
lotta. A második a *Gyermekkorom emlékei* és a meséi révén házi olvas-
mány a romániai tankönyvekben, Slavici pedig az elbeszéléseinek-kis-
regényeinek (pl. *Moara cu noroc* [Jószerencse malma]) köszönhetően.
Caragialét leginkább a *Karnebál* című Parti Nagy-átdolgozásból és
a belőle készült előadásokból ismerheti a magyarországi közönség.

Mindebből az a lényeg, hogy Caragiale, a humor nagymestere (és
szándékosan nem mondok *humoristát*) azok között van, akik feltétlenül
eszébe jutnak a román olvasónak, ha irodalomról gondolkodik, annál is
inkább, mert még Caragiale világa, a nepotizmus, a nagyvonalú nem-
törődömség, a balkáni játékosság világa sem változott semmit azóta,

hogy 1912-ben meghalt Berlinben, ahová emigrált, mert megundorodott attól, ami Bukarestben körülvette.

Elsősorban az ő révén épült be tehát a román látásmódba a humor, illetve az is, hogy a politikum nem valami idegen és távoli dolog, hanem az a jelenség, mely az életünket irányítja, és jóval szerveesebben, mint a magyar világban, ahol folyton meglepődünk, hogy a politikusok milyenek: a román percepció szerint a politikusok ilyenek, mert mi, többiek is ilyenek vagyunk, és ha hagynának élni, semmi bajunk sem lenne velük. Ebből a szemléletből következik aztán, hogy a román irodalom ritkábban feledkezik meg a fizetésről, az árakról, a drágulásról, a metróról, a kollégiumok, a külvárosok valóságáról, a kóbor kutyákról, a kórházi ellátás hiányosságairól, egy csomó éles szociális valóságról, és talán ez a sajátossága vezette sokkal egyértelműbben az avantgárd felé, mint ahogy a magyar irodalom eljutott hozzá.

Ezt látná hát az úrlakó, megismerni azonban csak akkor ismerné meg, ha közelebb lépne, megérintené, fellapozná, és kiderülne, hogy az említett jelenségek valóban jellemzőek. A terepen azonban mindig más a valóság, mint az elméletben, ezért aztán az úrlakónak landolnia is kellene.

Igen ám, de hogyan? Tavaly, amikor, mint utaltam már rá, Orcsik Roland felkért, hogy szerkesztenék egy román irodalmi antológiát (ennek előszavából származnak az előző bekezdések), boldogan mondtam igent, hiszen egyik életemben mással sem foglalkozom, mint a román irodalommal. Tisztában voltam vele azonban, hogy tíz költő és tíz prózaíró, bármennyire is tágas merítés, mégsem elég egy meglehetősen nagy irodalom bemutatására.

Mindannyiunk optikai csalódása ez: azt hisszük, Márquez az egyetlen kolumbiai író, Hemingway pedig az egyik legnagyobb amerikai, s meglepődünk, amikor a nemrég elhunyt John Lukácsról azt olvassuk valahol, hogy Hemingway másodrendű szerző. Nem az a lényeg, hogy Lukácsnak igaza van-e (szerintem nem lehet igaza), csak azt, hogy mennyivel nagyobb „anyaggal” kell számolnunk, mint hittük.

Külföldön kétségtelenül Mircea Cărtărescu a legnépszerűbb román író, de mellette még legalább tízet fel tudnék sorolni. A költészet eleve más közegben sugárzik, de talán Nichita Stănescu nevét mondanák sokan a kortársak közül, holott majdnem negyven éve halott.

Egy nagyrészt ismeretlen korpuszról kell tehát beszélnem, s azokkal kezdem, akik a leginkább kalandoznak a nyelvben. Az 1942-ben született Șerban Foarță csodálatos nyelvmester, aki Georges Perec regényét,

a *La Disparition* (A hiány), melyben nincsen *e*, hasonlóan fordította románra.¹ Óriási nyelvi fantáziája Weöres Sándorral rokonítja, és szívesen „foartizálja” a világirodalom költőit Apollinaire-től Villonig. Temesváron él, ebben a bánsági városban, amely a forradalmi Románia emblémájává nőtt (itt született a híres *Temesvári Kiáltvány*), felesége magyar származású műfordító, Gábos-Foartă Ildikó. Foartának több kötete is napvilágot látott magyarul.

A tavaly elhunyt Emil Brumaru erotikusabban űzi a nyelvjátékot, minduntalan kutakodik, és Baudelaire provokációját, miszerint egyszer a szépséget is nyüvek falják fel, ő kalofiliára fordítja: szeretném a szarodat szagolni, mondja egyik versében. Ő Iași-ban élt, ami viszont a keleti Románia nagyvárosa.

Maga Cărtărescu is fantasztikus joculátor, a *Levantul* című könyve² versjáték a teljes román irodalommal, mindent magába szív és mindent szertesugároz. Azóta, amennyire én látom, költőként kevésbé tudott megújulni, mint prózaíróként. Ő különben a hatvanasok nemzedékének nagy alakja, annak a nemzedéknek, melybe Magda Cărneci, Traian T. Coșovei, Matei Vișniec, Alexandru Mușina, Florin Iaru és mások tartoznak. Már életkoruknál fogva is a diktatúra ellenzékének számítottak, bár egy olyan kemény diktatúrában, mint a romániai, ez természetesen mindössze nyelvi ellenzéki séget jelenthetett.

Ebből a nemzedékből két alkotót emelnék ki: Mariana Marint és Ioan Es. Popot. Marin az elátkozott költő archetipikus alakja: negyvenhét éves korában halt meg önpusztító életmódja következtében. Kíméletlen, a végletekig kiábrándult verseiből a Versumon közöltem néhányat.³ Ioan Es. Pop a legbentlakás-, vendégmunkás-közeli valóságból építi fel a maga ikaroszi líráját.

Külön bekezdés illeti meg a szintén „hatvanas” Ion Mureșant, akinek *Cartea Alcool* [Az alkohol könyve]⁴ című kötetéből a Cseh Tamás-jellegű énekes, Ada Milea készített estet. Az alkoholizmus mint szocializációs tényező, mint a problémák kiüvöltésének és a megoldhatatlanság újbóli felismerésének helye nagy költői erővel jelenik meg.

A közép-nemzedékből, mely már szétszórtabb, mint a diktatúrában született rajzás, Ruxandra Cesereanu (1963) és Cosmin Perța (1982) emliteném. Cesereanu és Perța két tavaly megjelent hosszúverssel hívta

1 Georges PEREC, *Dispariția*, ford. Șerban FOARTĂ, Editura Art, București, 2010.

2 Mircea CĂRTĂRESCU, *Levantul*, Cartea Românească, București, 1990.

3 <http://versumononline.hu/fordito/demeny-peter/>

4 Ion MUREȘAN, *Cartea Alcool*, Libris, București, 2010.

fel magára ismételten a figyelmet: előbbi *Scrisoare către un prieten și înapoi către țară* [Levél egy barátomhoz, aztán vissza az országhoz]⁵ című manifesztumával, utóbbi pedig *Cântec de leagăn pentru generația mea* [Bölcsődal nemzedékemhez]⁶ című zaklatott „albumával”. A szórtságot nemcsak az életkorra, hanem az indulás divergenciájára is értem, bár éppen őket szinte húsz év választja el – összeköti mégis a közéleti és az irodalmi kihívások frontális ütközése verseikben. Fontosak még Doina Ioanid (1968), Dan Coman (1975), Andrei Dósa (1985), Robert Șerban (1970), Radu Vancu (1978) stb.

Cesereanu és Perța témáinak „rímeléséből” az is látszik, mennyire aktuális Romániában a közéleti elégedetlenség, és mennyire nem merült még ki a „mi” szólama. Ha nem is úgy, mint a nagy mozgalmak vagy forradalmi események idején, azért a román költészetben problémátlanabb „mi”-t mondani, többes számban beszélni, miközben a nép nevében beszélőktől már mindenkinek kulturális undora van. Mégsem adja fel egyik költő sem (és még sokan nem), hogy máshoz is szóljon, ne csak magáról beszéljen, hivatkozzon a valóságra és a lelkiismeretre, a közös élményekre, melyek ugyanolyanná formálták őket, és melyekkel szemben ugyanúgy kellene fellépniük.

Ezt a vonulatot folytatja nagyon érdekesen az 1992-es Ștefan Baghiu, bár a „folytatás” meglehetősen paradox kifejezés, miután kiderült, hogy Cesereanu és Perța kötete tavaly jelent meg. Arra viszont jó ez az ellentmondás, hogy kiderüljön, ami minden irodalom kapcsán kiderül, és ami landolásra kész teti kezdetben említett úrlakónkat: noha az irodalomtörténészek hasznosak a nemzedéki mankók, és olykor, főleg az indulás idején a nemzedék tagjai maguk is *együtt* képviselnek valamit, később már inkább csak *szeretnék* (ha egyáltalán), hogy ugyanazokat az értékeket képviseljék.

Baghiu *Spre sud, la Lăceni* [Dél felé, Lăceni-ben]⁷ című kötetével tette egyértelművé, hogy ő is azt a valóságközeli, karcolós-elemelkedős, dokumentarista lírát műveli, mint előtte nagyon sokan. Pszichedelikus élményektől a romániai valóságig, melynek noir-aspektusát Cristi Puiu *Lăzărescu úr halála* vagy Cristian Mungiu *4 hónap, 3 hét, két nap* című filmjeiből ismerheti a közönség, minden van ebben a költészetben, az utóbbi évek egyik legérdekesebb kísérletében.

5 Ruxandra CESEREANU, *Scrisoare către un prieten și înapoi către țară*, Editura Paralela 45, Pitești, 2018.

6 Cosmin PERȚA, *Cântec de leagăn pentru generația mea*, Editura Paralela 45, Pitești, 2018.

7 Ștefan BAGHIU, *Spre sud, la Lăceni*, Cartea Românească, București, 2013.

Izgalmas aztán a *Manifestul Fracturist* [Frakturista Kiáltvány, 1998], melyet Marius Ianuș (1975) írt olyan költőkkel együtt, mint Ștefan Baștovoii (1976), Dumitru Crudu (1968), Domnica Drumea (1975), a Vakulovski fivérek (Mihail, 1972, Alexandru, 1978), és amely leginkább az elhíresült transzközép kiáltvány rokona. „Miután felfedezte a valóság és a létezés repedéseit, a frakturizmus kivételesen erős kapcsolatot, valóságos kohéziót szeretne teremteni aközött, ahogyan a költő él, és aközött, ahogyan verset ír. Nem lehetsz egyszerre tudós egyetemi professzor, karrierista politikus-ügynök kispolgár és nonkonformista költő.”⁸ A frakturisták óhatatlanul hazugságnak tartják a nyolcvanasok nemzedékét, és lelkesen apagyilkolnak, ami tulajdonképpen minden nemzedéknek feladata kellene hogy legyen, bár a kiáltványokban bejelentett apagyilkosságok nem feltétlenül eredményesebbek, mint ahogy éles tisztaságuk sem feltétlenül hat ki szerzőik későbbi erkölcséire. Évek múltán Ianuș szerzetes lett az Athos-hegyen, és mára már nem frakturista, inkább jobbra tolódott. Így hát a beszédmód törekvés-ként sem maradt meg, a költészet teljesen megváltozott, a nemzedék pedig szétrobbant, tagjai különféleképpen keresték boldogulásukat, míg egykor, mint a fiatalok általában, a boldogságot és a meg nem alkuvást keresték.

A fenti összefoglaló szükségképpen szubjektív, noha reális tényeken és jelenségeken alapul. Az kétségtelen, hogy Romániában kulturális városok köré tömörül a költők nagy része: Bukarest, Iași, Temesvár, Brassó, Nagyszeben, Kolozsvár, Beszterce nemcsak lírikusok lakóhelye és műhelye, hanem alkotói táborok-fesztiválok inspiráló helyszíne is. A felsorolásból kiderül, miért nem *nagyvárost* mondtam: Magyarországgal szemben, ahol mintha minden Budapesten történne, Románia a sok kultvárosos ország, hiszen a hetvenhatezer lakosú Beszterce igazán nem nevezhető metropolisznak, mégis olyan élet zsizseg és parázslék benne, mint akármelyik nagyvárosban. A Látó *Prokrusztész műhelye* című rovata éppen ezeket a műhelyeket próbálja feltérképezni, s aki érdeklődik, az fellapozhatja az alábbi írásokat: Magyarai Sára: *A négykezestől a kötél táncig. Beszélgetés Șerban Foarță költővel és Gábor Ildikó műfordítóval* (2018. december); Koszta Gabriella: *Elmentem én Kukutyinba zabot hegyezni* (2019. február) – a Iași-ban és környékén szervezett alkotói és műfordítói táborokról; Gál Andrea: *A bölcsészkar*

8 Lásd <http://www.poezie.ro/index.php/essay/202813/index.html>. Magyar fordításáról nincs tudomásom.

és a város. Irodalmi műhelyek Brassóban (2018. április); Mihók Tamás: *Poezia e la Bistrița, avagy a költészet Besztercén landol* (2018. május).

Világszínvonalú-e a román költészet? Úgy fogalmaznék, hogy ha nem célzunk meg egy mozdíthatatlan magaslatot, egy merev kánont, mely egyértelmű szabályokat fogalmaz meg a költészetrel kapcsolatban, akkor a román líra jó eséllyel kerülhet bele a nemzetközi forgalomba – mint ahogy kerül is gyakran, hiszen Cărtărescutól Vancuig és Magda Cârnelci-től Doina Ioanidig sokan részt is vesznek benne. A költészet azonban világszinten sem olyan „piacos”, mint a próza – mintha más történeteire sokkal kíváncsibbak lennénk, mint a magunkéira, vagy egy olyan ember beszédére, akinek a megszólalását sokkal nehezebb távol tartani magunktól.

Meg nem is a színvonal a kérdés, hanem egyes megdöbbenő, bár a szociokulturális eltérésekkel magyarázható különbségek, és a közvetítés problémái. A különbségek egy részéről beszéltem már a legelején, most egy nemrég élményemet idézném fel. A Literomania című internetes portál számára hétről hétre jegyzeteket írok. Többnyire rövid, legfeljebb 3000 leütésnyi írások ezek, melyekben egy-egy irodalmi vagy művészeti jelenség felületét világítom át. Egyik szövegem éppen Nichita Stănescuról szólt, és megemlítettem, hogy az irodalomról szóló szonettkoszorúmban felidéztem az alakját. Adina Dinișoiu, a portál főszerkesztője, tanácstalanul hívott fel: ugyan mit jelent az a „szonettkoszorú”? Eleinte nem csodálkoztam, hiszen én is kerestem a fogalom román megfelelőjét a neten, és nem találtam. Ahogy azonban beszélgettünk, kiderült, hogy ilyen fogalom a román irodalomban *nincs*: egyetlen román költő nem írt szonettkoszorút. Szonettet igen, az természetes, de azt a tizenöt szonettes formát, melyben minden következő szonett az előző utolsó sorából áll össze, és a mesterszonett az utolsó/első sorokból összeállított vers, szóval azt nem.

Számomra ez újabb bizonyíték arra, hogy a román irodalom kevésbé csiszolt, amit én a javára írok, mert valahogy úgy tűnik, közelebb van az ösztönökhöz és az érzésekhez, nagyon nyersen és kevésbé tudományosan az élethez magához. Emlékszem, Réz Pál vetette fel, hogy a híres Eminescu-sor, a „de ce nu-mi vii?” a visszaható alak miatt hatásos. Képes Géza szép fordításában „ó, jössz-e már?”, a hű fordítás azonban az lenne, „miért nem jössz *nekem*?” Vagy ugyancsak Eminescu írja: „N-am crezut să-nvăț a muri vreodată”. Áprily változatában: „Nem hittem, hogy halni tanulok egyszer”. Csakhogy az eredetiben itt is több, más van: „Nem hittem volna, hogy egyszer *megtanulok meghalni*.” Vagy

a már szintén többször emlegetett Nichita Stănescu utolsó versének egyik sora: „m-apucă dorul cel mai dor”, ami, ahogy Kányádi mondja egy interjúban, sokkal nagyobb holdudvarú, mint a „vágy” szó, pedig magyarra csak úgy lehet fordítani.

Tehát nem is kevésbé, hanem *másként* csiszolt. Petri úgy beszél, mint egy polgárpukkasztó művelt fiú, Baghiu ellenben úgy, mint egy utcakölyök, és bár közöttük több nemzedék áll, a párhuzam akkor is érvényes, ha Peert mondom. De mondom „magyarabban”: általános-e Szilágyi Domokos nagyverseinek versbeszéde, mondjuk *A láz enciklopédiájáé* vagy a *Haláltánc-szvité?* Általános-e Tolnai Ottó asszociatív, vaskos szürrealitása? Általános-e Erdős Virág társadalmi aktivizmusa? Nos, a román költészetben mindegyik kérdésre igenlő a válasz, és noha semmi sem teljesen általános, azért jóval általánosabb, mint a magyarban. A román avantgárd megőrizte volna Bartalis Jánost annak a reményteli költőnek, akit Kassák örömmel fogadott, mert a román avantgárdban kevesebb a „pályaelhagyó”, mint a magyarban, ahol a kanonizált Déry egészen más, mint „az egész Déry”, ahogy a kanonizált Tamkó Sirató is különbözik „az egész Tamkó Siratótól”. Van egy versbeszéd, amelyet a román irodalom úgy őrzött meg, hogy a mai napig műveli, nem úgy, mint egy halott nyelvet.

Ami a másik alproblémát, az aktivizmust illeti, a válasz szerintem valahol ott keresendő, hogy a román társadalomban sokkal kevésbé alakult ki egy középréteg, mint a magyarban. A jelentős kortárs román történész, Lucian Boia szövegeiből is tudjuk, hogy szociális értelemben „nagy volt az olló”: egyfelől a nagyon gazdagok, másfelől a nagyon szegények – innen ered az a benyomás is, hogy a román nagyok óriásiak: Cioran, Eliade, Ionescu, Brâncuși jóval ismertebb, jóval hirtelebber csúcsokra jutott, mint bárki magyar. A kommunizmus persze „segített” ezen, hiszen akkor mindenki egyfajta azonos szegénységben vergődött, másfelől viszont csöppet sem ösztönözte egy tisztességes polgárság létrejöttét. Itt soha nem lehetett megnyugodni, belesüppedni egy békés társadalmi színvonalba, ahol egyesek igényei az abszurdum jellegét öltik a mások szemében. Ha mégis akadtak, akik kitörtek ebből (nem valószínű, hogy például Mircea Cărtărescunak zsíroskenyér-gondjai lennének), akkor azok a politikumból ábrándultak ki, és ha hinni merészelték valakiben (öt annak idején „Bănescu értelmiségijének” nevezték Traian Bănescuról, aki 2004 és 2014 között Románia elnöke volt), hamar csalódnuk kellett, és nem csupán azért, mert választottjuk elnöki karrierje véget ért. A belenyugvás keveseknek adatott

meg, vagy jóval többen érdeklődnek szociális problémák iránt is, mint a magyar költők, és jóval kevesebben néznek kizárólag befelé, mert – nem győzöm hangsúlyozni – valahogy a nyelv sem támogatja őket ebben.

Ami most már a továbbiakat illeti: hogy a magyarok nagy része semmit nem tud a román líráról, az a mi szégyenünk, különösen az erdélyi magyarok körében. Eminescu, műveltebb körökben talán George Coșbuc, Lucian Blaga, Tudor Arghezi (jólesett, hogy a *Jegyzetek az esőerdőből* lapjain Faludy felsorolja az utóbbit azok között, akik nem híresek ugyan, de ő megszerette őket), Nichita Stănescu – nagyjából ennyi az egész. A hagyomány ilyen sajtlikas ismeretében nehéz bármit is mondani egy átlagon felüli korpuszról. Hogy mégis megpróbáltam, az a felkérésen túl azzal is magyarázható, hogy valósággal személyes ügyem a román irodalom ismertsége és elismertsége.

Éppen ezért kezdeményeztük a marosvásárhelyi Lector Kiadónál egy olyan sorozat indítását, amely a véletlenszerűségeken túlnézve, tervszerűen adná ki román írók és költők műveit, jelesül olyan műveket, melyek többidentitású vagy multikulturális környezetben játszódnak. Elsőként Doru Pop (1970) *Szocialista szappanoperája* jelent meg Tamás Etelka fordításában, másodikként pedig Pavel Șușară (1952) *Sissi* című poémája az én tolmácsolásomban, és a Napkút Kiadónak köszönhetően tervezzük Radu Pavel Gheo (1969) *Disco Titanic* című regényének megjelentetését Szőcs Imre átültetésében.

Látnivaló azonban, hogy *kizárólag* költészetet mi sem adhatunk ki, arra tehát külön, államilag támogatott projekteknek kellene indulniuk, különben szinte minden erőfeszítésért kár, hiszen az csak az első lépés, hogy egyes versek André Ferenc, Balázs Imre József, Fekete Vince, Karácsonyi Zsolt, László Noémi, Lövétei Lázár László, Szonda Szabolcs és mások fordításában napvilágot látnak nyomtatott vagy internetes lapokban. A kultúrák közvetítés egész víziót, átfogó szemléletet igényel.